

1.2. ZROD RAKÚSKEJ EKONOMICKEJ ŠKOLY

„Do roku 1871 nejstvovala žiadna rakúska ekonomická škola.
Jestvoval len Carl Menger.“³¹

„Menger nie je žiakom nikoho a čo vytvoril, stojí dodnes... Mengerova
teória hodnoty, ceny a distribúcie zisku je to najlepšie do týchto
čias.“³²

Carl Menger – zakladateľ rakúskej ekonomickej školy

Carl Menger sa narodil 28. februára 1840 na území dnešného Poľska v rodine rakúskeho právnika a dcéry bohatého českého obchodníka. Po štúdiách ekonómie na univerzitách v Prahe a vo Viedni začal v roku 1863 pracovať ako novinár. Na jeseň roku 1866 prerušil na jeden rok prácu žurnalistu, aby úspešne dokončil svoj doktorát z právnických vied na Krakovskej univerzite. V septembri nasledujúceho roka sa k nej vracia a zotrváva pri tejto profesii ďalších osem rokov. Medzitým (po publikovaní svojich prelomových *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*³³) bol v roku 1872 habilitovaný na docenta a nasledujúcu jeseň začína prednášať na Viedenskej univerzite. O štyri roky neskôr sa stáva jedným z tútorov osemnásťročného korunného princa Rudolfa Habsburského. O tri roky neskôr ho cisár Franz Josef menuje profesorom politickej ekonómie na Viedenskej univerzite.

Ako sme už skôr naznačili, klasickí ekonómovia mali vo svojich dielach a v učení zakomponované dva základné omyly. Po prvé, úplne abstrahovali od subjektívnych preferencií spotrebiteľov. A po druhé, uvažovali v hromadných homogénnych kategóriách, ako napríklad „práca“, „kapitál“, „voda“ či „diamanty“.

Dôsledkom prvého omylu bolo presvedčenie, že ceny tovarov a služieb sú určované objektívnymi nákladmi výroby. To viedlo ku vzniku nekonzistentnej a dnes už odmietnutej klasickej teórie cien. Podľa nej boli síce ceny statkov výsledkom pôsobenia aj trhového dopytu aj ponuky, vysvetlená však bola len ponuka (ako produkt peňažných kalkulácií

³¹ Mises, L. von: *The Historical Setting of the Austrin School of Economics*. New York : Arlington House, 1969.

³² Schumpeter, J.: *Ten Great Economists: From Marx to Keynes*. New York : Oxford University Press, 1969.

³³ Menger, C.: *Principles of Economics*. Grove City : Libertarian Press, 1994.

podnikateľov maximalizujúcich zisk), kým dopyt sa považoval za daný. Predpokladalo sa pritom, že v dlhodobom horizonte budú ekonomicky racionálni podnikatelia zvyšovať, resp. znižovať ponuku v jednotlivých odvetviach tak, že nakoniec sa ceny v každom odvetví budú pohybovať na svojej prirodzenej úrovni, umožňujúcej dosahovať len prirodzenú mieru zisku. Výsledkom bol hodnotový dualizmus: úžitková hodnota statku verzus výmenná hodnota statku, čo spolu s druhým omylom viedlo k známemu „paradoxu hodnoty“. Ďalším konkrétnym dôsledkom týchto omylov bol nesúlad medzi cenou tovaru (služby) a jeho hodnotou. Klasická ekonomická teória okrem toho (vďaka svojmu výlučnému uvažovaniu v širokých homogénnych kategóriách) nedokázala takmer vôbec vysvetliť distribúciu príjmov, plynúcich z výrobných faktorov. To znamená, že pomocou „jej“ analýzy nebolo možné stanoviť ceny jednotlivých inputov.

Ako podotkol Menger, klasická nákladová teória výroby mala tiež dve slabé miesta. Nedokázala vysvetliť, ako je možné zo vzácných inputov vyprodukovať úplne bezcenné spotrebné statky, ktoré majú pre spotrebiteľa nulovú užitočnosť, pretože nie sú schopné uspokojiť jeho potreby. A rovnako sa prostredníctvom nej nedala odôvodniť cena prírodných statkov (ako napr. pôdy), ktoré nemusel nik vyrobiť.

Snahou Mengera³⁴ bolo rekonštruovať klasickú ekonómiu na pevných základoch novej spotrebiteľsky orientovanej teórie cien. Stredobodom ekonomickej analýzy sa stal individuálny spotrebiteľ so svojimi subjektívnymi preferenciami, požadujúci konkrétne množstvo daného statku. Trhovú cenu nejakého tovaru či služby určovala na jednej strane ich užitočnosť (subjektívne pociťovaná spotrebiteľom) a na druhej strane ich vzácnosť (dostupné množstvo). Je síce pravda, že mnohí autori, ktorých sme už uviedli, operovali kategóriami „užitočnosti“ a „vzácnosti“, ale bol to práve Menger, kto ako prvý systematicky poskladal z týchto jednotlivých parciálnych poznatkov komplexnú teóriu cien a modernú marginalistickú ekonómiu vo všeobecnosti.

Podľa Mengera je statkom všetko, pomocou čoho môže jednotlivec uspokojiť svoje potreby. Tovary a služby sú tak vlastne prostriedky na realizáciu ľudských cieľov. Z toho nevyhnutne vyplýva, že status určitej veci ako statku nezávisí od jej fyzikálneho či chemického zloženia, ale čisto len od subjektívneho posúdenia daného spotrebiteľa. Statky, ktoré bezprostredne slúžia na uspokojenie individuálnych ľudských potrieb, sa nazývajú statky prvého rádu, t. j. spotrebné. Všetky ostatné sú výrobné (kapitálové) statky (statky vyšších rádo), keďže

³⁴ Menger, *Principles of Economics*, ref. 33.

priamo neslúžia na spotrebu, ale buď na výrobu spotrebných statkov, alebo výrobných statkov nižšieho rádu. Výsledkom takéhoto usporiadania statkov je kapitálová štruktúra.

Menger ďalej rozlišoval medzi „ekonomickými“ a „neekonomickými“ statkami. Dostupné množstvo tých prvých nepostačuje na úplné uspokojenie všetkých ľudských potrieb, pre ktoré sa hodia. Naopak, tie druhé sa vyskytujú v takej dostupnej kvantite, ktorá prekračuje množstvo, potrebné a vhodné na uspokojenie všetkých ľudských potrieb.

Pri riešení problému hodnoty statku došiel Menger k záveru, že „v reálnom živote existujú len konkrétne statky a konkrétne potreby“.³⁵ Hodnotu Menger zároveň definuje ako význam, ktorý statkom pripisujeme, lebo sú schopné uspokojiť naše potreby. Z toho odvodil, že konkrétna hodnota (marginálna hodnota) konkrétnej jednotky daného statku zodpovedá významu, ktorý jednotliviec pripisuje zaisteniu doteraz najmenej uspokojenej potreby. Takto dokázal vyriešiť známy hodnotový paradox. Konkrétna jednotka diamantu (napríklad 10 gramov) je oproti takej istej jednotke vody mnohonásobne drahšia preto, lebo dostupné množstvo diamantov je mnohonásobne menšie. To znamená, že odňatím danej jednotky diamantu stratí človek oveľa viac uspokojenia ako odňatím rovnakého množstva vody. Menger takisto ukázal, že zákon marginálnej užitočnosti platí aj pre stanovenie hodnoty statkov vyššieho rádu. Ich hodnota závisí v prvom rade od očakávanej hodnoty statkov nižšieho rádu, na ktorých výrobu slúžia. Ďalej poukázal na to, že väčšina výrobných procesov nevyžaduje fixný pomer medzi jednotlivými inputmi. To znamená, že môžeme znížiť použitú kvantitu daného výrobného faktora, povedzme o jednu jednotku, bez toho, aby sme úplne zastavili produkciu. Výsledkom bude jedine pokles vyprodukovaného outputu a s tým spojeného uspokojenia na strane spotrebiteľa. A práve od veľkosti poklesu spotrebiteľského uspokojenia sa odvíja hodnota jednotky daného výrobného faktora.

Každá transformácia statkov vyššieho rádu na statky nižšieho rádu (produkcia) nevyhnutne vyžaduje určitý čas. S tým je podľa Mengera nevyhnutne spojená neistota. Z toho vyplýva nevyhnutnosť individuálneho plánovania a organizovania výroby jednotlivcami, dostatočne schopnými správne predvídať v budúcnosti požadované množstvá spotrebných statkov a disponujúcich potrebnými technologickými vedomosťami. Na scénu prichádza podnikateľ, ktorý musí okrem tejto základnej funkcie byť v stave robiť ekonomické kalkulácie, účelne alokovať kapitál na vybrané účely a vykonávať dozor nad realizáciou celého výrobného procesu. To si vyžaduje existenciu súkromného vlastníctva, ktoré prestáva byť v Mengerovej

³⁵ Menger, *Principles of Economics*, ref. 33.

teórii len arbitrárnym konceptom, ale stáva sa, spolu s podnikateľom-kapitalistom, nevyhnutnou integrálnou súčasťou ekonomického systému.

Mengerova teória cien je úzko prepojená s jeho teóriou výmeny, ktorá ostro kontrastuje so Smithovým odôvodnením existencie výmeny ako dôsledku vrodeneho živočíšneho pudu. Podľa Mengera predstavuje výmena pre jednotlivcov prirodzene racionálny nástroj na zvýšenie ich uspokojenia. V procese výmeny každá zo strán prijíma statok, ktorý si cení viac než ten, ktorý odovzdáva. To trvá až do momentu, kým hodnota potenciálne nadobudnutého statku neklesne pod hodnotu veci, ktorej by sme sa vzhľadom k tomu museli vzdať. Inak povedané, výmena sa zrealizuje a bude trvať dovtedy, kým z nej jej účastníci môžu vzájomne profitovať. Moment, keď prestane existovať dôvod na výmenu, nazýva Menger „okamihom pokoja“.³⁶

Mengerovo vysvetlenie formovania trhových cien plynie priamo z jeho konceptu výmeny. Cena sa formuje a je stanovená v momente dosiahnutia dočasného stavu pokoja (dočasnej – prechodnej rovnováhy). Menger tak cenu definuje ako pomer množstva skutočne vymenených statkov. Cena sa tvorí v rámci limitov, stanovených účastníkmi trhu. Ak chce napríklad osoba P1 predat' auto za minimálne 100 000 korún a jednotlivec K1 kúpiť dané auto za maximálne 200 000 korún, realizovaná cena sa bude nachádzať niekde v tomto cenovom intervale. Kde presne, to závisí od ich obchodných schopností. Ak sa ale na trhu objaví nový potenciálny kupec K2 ochotný zaplatiť za auto až 160 000 korún, zúži sa interval potenciálnej ceny na rozpätie 160 000 – 200 000 korún. No ak následne vstúpi na trhu nejaký ďalší predávajúci P2, požadujúci za rovnaké auto aspoň 150 000 korún, výsledkom bude nový hraničný interval 150 000 až 160 000 korún. Podľa tohto zákona, ktorý neskôr Böhm-Bawerk nazval „zákonom hraničných párov“, sa trhovú cenu ustáli na úrovni maximalizujúcej vzájomný prospech všetkých účastníkov výmeny a vedie k dočasnému stavu pokoja. Jediným problémom v Mengerovej teórii cien zostalo neúplné vysvetlenie determinácie cien statkov vyšších rádov (výrobných faktorov), Tento nedostatok neskôr odstránil jeho žiak Böhm-Bawerk prostredníctvom zákona, ktorý dnes poznáme pod menom „zákon (klesajúcej) hraničnej produktivity“.

Roku 1883 vyšla druhá a zároveň posledná dôležitá Mengerova kniha *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der politischen Ökonomie insbesondere (Pojednanie o metode spoločenských vied a politickej ekonómie obzvlášť)*, ktorá bola výsledkom jeho niekoľkoročného metodologického skúmania. Menger v nej konštatuje, že

³⁶ Menger, *Principles of Economics*, ref. 33.

ekonomické zákony sú univerzálne a nemenné. Základný východiskový bod (príčinu) – ale aj konečný cieľ – predstavuje človek a jeho konanie, zamerané na uspokojovanie jeho potrieb. Kauzálnym prístupom k ekonomickej analýze sa Menger zásadne odlišil od Jevonsa a Walrasa, ktorí používali vo svojich skúmaníach matematickú metódu, založenú na funkciách vzájomne závislých premenných.

Posledným významným príspevkom Mengera k rozvoju ekonomickej vedy, konkrétne peňažnej teórie, bol článok *On the Origins of Money (O pôvode peňazí)*³⁷ z roku 1892, v ktorom rozoberá otázku vzniku peňazí. Menger odmieta teórie, ktoré označujú ako pôvodcu („tvorca“) peňazí štát, resp. pozerajú na peniaze ako výtvor nejakého právneho (legislatívneho) aktu. Naopak, dochádza k záveru, že peniaze mohli vzniknúť jedine prostredníctvom trhového procesu. Konštatuje, že jednotlivé statky sa od seba odlišujú svojou „predajnosťou“ (Absatzfähigkeit). Tento fakt zdôvodňuje, prečo predávajúci, ktorí neboli schopní dostať za svoje ponúkané statky práve také tovary a služby a v takom výmennom pomere, ako požadovali, boli ochotní akceptovať druhú najlepšiu alternatívu – nadpriemerne likvidné statky. Ich dopyt po týchto statkoch nebol za účelom ich priamej spotreby, ale v očakávaní, že si pomocou nich neskôr zakúpia tovary a služby, ktoré požadovali *per se*. Postupom času takýmto spôsobom došlo k vyselektovaniu najlikvidnejšieho statku – všeobecného výmenného prostriedku (peňazí).

Böhm-Bawerk a Wieser – druhá generácia

Dvoma najvýznamnejšími predstaviteľmi druhej generácie rakúskej školy sú Eugen von Böhm-Bawerk a Friedrich von Wieser.

Najdôležitejším a v podstate jediným³⁸ významným Wieserovým príspevkom k rozvoju rakúskej tradície je rozvinutie konceptu subjektívnych alternatívnych nákladov, resp. nákladov príležitosti. Podľa tohto konceptu majú všetky náklady subjektívnu a nie objektívnu povahu, ako tvrdili predstavitelia klasickej i neoklasickej cambridgeskej školy na čele s Marshallom. Cena daného výrobného faktora (statku) je totiž určená hodnotou jeho alternatívneho (druhého najlepšieho) použitia. To znamená, že napr. cena výrobného faktora X, slúžiaceho výhradne na produkciu dvoch spotrebných tovarov A a B, pramení z dopytu po

³⁷ Pozri Menger, C.: *On the Origin of Money*. In: Ebeling, R.: *Austrian Economics*. Hillsdale : Hillsdale College, 1997.

³⁸ Ak odhliadneme od toho, že Wieser zaviedol termín „hraničná užitočnosť“.

týchto tovaroch (subjektívnych preferencií spotrebiteľov) a ich cien. Čím väčší je dopyt po A a B a čím vyššia je ich cena, tým väčší je dopyt po X a jeho cena. Ak sa zmenia spotrebiteľské preferencie a dopyt po A klesne, klesne aj cena X, lebo klesla hodnota jeho alternatívneho použitia.

V ostatných otázkach sa však Wieser prejavoval skôr ako neoklasický než rakúsky ekonóm. Napríklad jeho teória imputácie či názory na oblasť ekonomickej kalkulácie niesli jednoznačne neoklasické, presnejšie Walrasovské črty.³⁹ Wieserova teória imputácie vychádza z priameho vzťahu medzi cenou finálneho spotrebného statku a cenami inputov, potrebných na jeho výrobu. Wieser teda neuvažoval s faktom, že každá produkcia vyžaduje určitý čas a zahŕňa moment neistoty. V jeho „walrasovskej“ teórii tak nezostalo žiadne voľné miesto pre úlohu podnikateľa. Naopak, v tradičnom rakúskom poňatí (stelesnenom osou Menger – Böhm-Bawerk – Mises) závisí cena výrobných faktorov od ceny finálneho spotrebného statku len nepriamo a vôbec ju nemožno ani len teoreticky nejakým účtovno-matematickým procesom imputovať. Tvorba ceny inputov prebieha totiž na trhu skôr, než dochádza k samotnej realizácii z nich vyprodukovaného outputu. Najprv je potrebné výrobné faktory nakúpiť, potom zapojiť do výrobného procesu, a až nakoniec možno finálny produkt predávať na trhu. Tu zohrávajú dôležitú úlohu podnikatelia, snažiaci sa *odhadnúť* budúci dopyt (požadované množstvo a cenu) po rôznych spotrebných statkoch. Na základe tohto odhadu formujú svoj súčasný dopyt po rôznych inputoch, potrebných na ich výrobu.⁴⁰ Naopak, Böhm-Bawerk (1851 – 1914), hoci sa tiež nie vždy vyhol chybám,⁴¹ pokračoval v nastúpenej ceste svojho učiteľa Carla Mengera a originálnym spôsobom obohatil jeho učenie predovšetkým v oblastiach kapitálu, úroku, úlohy času a intertemporálnych preferencií, distribúcie dôchodkov a marginalizmu. Slovom Schumpetera bol Böhm-Bawerk

³⁹ Mises L. von: *Notes and Recollections*. Spring Mills : Libertarian Press, 1978, s. 36.

⁴⁰ Práve z tohto rôzneho chápania procesu imputácie pramení aj rozdiel v argumentoch Misesa a Hayeka o nemožnosti kalkulácie v socializme. Hayek popiera len praktickú realizovateľnosť efektívnej socialistickej kalkulácie, ale pripúšťa teoretickú možnosť, keďže vychádzal z Wieserovej koncepcie. Naproti tomu Mises hovoril o teoretickej nemožnosti, keďže v socialistickej ekonomike bez súkromného vlastníctva kapitálu nejestvujú ani podnikatelia, ani kapitálové trhy, t. j. nemôžu existovať ani ceny kapitálových statkov.

⁴¹ Najmä pokiaľ ide o porovnateľnosť individuálnych subjektívnych preferencií.

„tak celkovo entuziastický študent Mengera, že je sotva nutné hľadať nejaké iné vplyvy“ na jeho dielo.⁴²

Od roku 1881 až do okamihu svojej smrti v roku 1914 pôsobil Böhm-Bawerk striedavo v akademickej aj v politickej sfére. Začiatok kariéry strávil ako profesor ekonómie na univerzite v Innsbrucku. V období 1890 až 1904 zastával s prestávkami funkciu rakúskeho ministra financií. Dôsledkom toho zdobil jeho portrét rakúsku stošilingovú bankovku (do zavedenia eura). Počas posledných desiatich rokov svojho života nahradil na Viedenskej univerzite penzionovaného Mengera, čím sa stal mimo iných Schumpeterovým a Misesovým učiteľom.

Jeho tisícvestostránkový *magnum opus*, *Capital and Interest*⁴³ sa skladá z troch zväzkov. V prvom, s názvom *History and Critique of Interest Theories* (1884), spracoval Böhm-Bawerk kompletnú analýzu historického vývoja teórií kapitálu a úroku. V druhom, s názvom *Positive Theory of Capital* (1889), ponúkol svoju vlastnú koncepciu kapitálu a úroku. Úrok podľa Böhma-Bawerka nie je odmenou za služby poskytované kapitálom, ale výsledkom subjektívneho preferovania súčasnosti pred budúcnosťou, t. j. subjektívnych časových preferencií jednotlivcov. Keďže ľudia preferujú dané množstvo a kvalitu súčasného statku pred takým istým množstvom a kvalitou daného statku dostupného až v budúcnosti, obchodujú sa budúce statky s diskontom a súčasné s áziom (z toho pochádza označenie jeho teórie úroku ako ážiovej teórie). Práve prostredníctvom tejto koncepcie úroku a subjektívnych časových preferencií dokázal Böhm-Bawerk ako prvý odborne vyvrátiť Marxovu teóriu nadhodnoty. Pretože kapitalista platí robotníkom mzdu ešte pred dokončením a speňažením produktov ich práce, patrí mu primeraná odmena (prémia za poskytnutý kapitál) vo forme úroku. Teda to, čo Marx nazýval nadhodnotou.

V poslednom zväzku (*Further Essays on Capital and Interest*), vydanom po jeho smrti, vyjasňuje a dopĺňa svoju teóriu a tiež odpovedá svojim kritikom. Böhm-Bawerk tu oponuje klasickému a neoklasickému chápaniu kapitálu (reprezentovaného v tom čase predovšetkým Johnom Batesom Clarkom⁴⁴) ako homogénneho samoreprodukovateľného fondu. Toto, na prvý pohľad nereálne konštatovanie, sa pre Clarka stalo nevyhnutným na zabezpečenie konzistencie jeho teórie úroku a distribúcie, podľa ktorej je úrok determinovaný marginálnou produktivitou kapitálu.

⁴² Schumpeter, J.: *A History of Economic Analysis*, ref. 6.

⁴³ Böhm-Bawerk, E. von: *Capital and Interest*. South Holland : Libertarian Press, 1959.

⁴⁴ Pozri Clark, J.B.: *The Genesis of Capital*. Yale Review, 3, 1893, 4, s. 302-315.

Naproti tomu Böhm-Bawerk v zhode so skutočnosťou tvrdil, že kapitál je nehomogénny fond a udržanie jeho kvantity a kvality si vyžaduje určitú výšku úspor a (obnovovacích) investícií. Tento záver navyše nenarúšal jeho koncepciu úroku, pretože tá, na rozdiel od Clarkovej, vychádzala z dynamického chápania ekonomickej reality, z uvedomenia si úlohy času v ekonómii. Nič sa nedeje okamžite, bez plynutia času, všetko, t. j. aj produkcia, si vyžaduje čas. Produkcia a spotreba nemôžu prebiehať spolu. Na preklopenie tohto časového intervalu je potrebný kapitál. Čím viac naakumulovaného kapitálu má spoločnosť (čím sú časové preferencie nižšie, t. j. čím menej ľudia preferujú súčasnosť na úkor budúcnosti), tým kapitálovo náročnejšiu štruktúru výroby si môže spoločnosť dovoliť, tým vyššia je životná úroveň jej členov. Prepojenie (vyrovnanie) intertemporálnej štruktúry produkcie s intertemporálnou štruktúrou preferencií spotrebiteľov, pracovníkov a ostatných vlastníkov výrobných faktorov je hlavnou úlohou podnikateľov.

Böhm-Bawerk sa tak dá označiť za prvého rakúskeho a jedného z prvých makroekonómov vôbec. Na rozdiel od svojich neoklasických a keynesovských súčasníkov a ich nasledovníkov však zastával názor, že ak chce niekto úplne správne pochopiť „makrokozmos“ (makroekonómiu) vyspelej ekonomiky, musí nevyhnutne dôkladne študovať „mikrokozmos“ (mikroekonómiu).

Z knihy Štefunko, Martin: Ekonómia slobody, Kalligram, 2005

www.iness.sk